

A GAZDASÁGFEJLESZTÉS FŐBB ÖKONÓMIAI KÉRDÉSEI A KEDVEZŐTLEN ADOTTSÁGÚ MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMEKBEN*

ROMÁNY PÁL

MSZMP Központi Bizottság Gazdaságpolitikai Osztálya, Budapest

Magyarországon a mezőgazdaság nem alárendelt jelentőségű, sőt a mezőgazdasági termelés alakulása, az árutermelés színvonala és gazdaságossága meghatározó szerepet tölt be népgazdaságunkban. Ezért is üdvözölni kell a Talajtani Társaság vándorgyűlését, a rendező szervek témaválasztását, hogy napirenden a talajok termékenységének fokozása szerepel.

A mezőgazdasági termelés semmivel nem pótolható eszköze a termőföld, amely jelenleg 1 millió kataszteri holddal kisebb a 30 évvel előbbinél. Most mintegy 8%-kal kisebb mezőgazdasági területtel kell kielégíteni a korábbinál nagyobb mennyiségű belföldi és külföldi szükségleteket, a magasabb színvonalú piaci igényeket.

Magyarország természetföldrajzi és gazdasági adottságai mellett számottevő szerepe van a mezőgazdasági termelésben a sok tekintetben kedvezőtlen termelési feltételekkel rendelkező hegy- és dombvidéki területeknek. Az ország geomorfológiai képe nem utal ennek jelentőségére. Területünknek mindössze 2%-a fekszik 400 méternél magasabban a tenger szintje felett. A 200–400 méter magasságban található terület aránya is csak 14%-a az ország területének, földrajzi szempontból tehát gyengének minősül a vertikális tagozottság. Annál szembeűnőbb viszont, hogy a domborzati viszonyok nagyon változatosak, s e területeken a talajok termékenységének megóvása és fokozása jelentős tudományos és gyakorlati követelményeket támaszt. A talajtan művelőinek nagy érdeme van abban, hogy hazánkban mind általánosabb érvényű felismeréssé válik ez a feladat, és olyan tudományos eredményekről beszélhetünk, amelyekről itt az előadók már számot adtak. A hegy- és dombvidéki területek kérdései tehát a homok és szikes területek kérdéseit követően ma már előtérbe kerültek.

Az ökonómiai kérdések jelentkezése

A talajpusztulás és közvetlen következményének feltárása világszerte hozzájárult ahhoz, hogy fontos gazdálkodási kérdéssé vált a hegy- és domb-

* Előadás a Talajtani Társaság vándorgyűlésén. Pécs, 1967. május 18.

vidéki területek mezőgazdasági termelésének ügye. Ez azonban csak egyik, bár igen fontos indíték volt. Nem kevésbé jelentős volt az, amit a gazdasági potenciál kihasználásaként fogalmazhatunk meg. Számos országban — különösen abban az időszakban, amikor a mezőgazdasági önellátás fokozása valamilyen körülmény miatt előtérbe került — a termelési tartalékok mobilizálásának szükségessége fordította a figyelmet e területek gazdálkodási kérdéseinek megoldása felé.

Az utóbbi években pedig az általános gazdasági fejlődés, a gazdasági verseny következményei alapján foglalkoznak mind több országban ezeknek a gazdaságoknak ökonómiai problémáival.

A mezőgazdasági termelés jövedelmezőségével kapcsolatban végzett vizsgálatok között nagy szerepet kap ez a témakör. A különböző országok közgazdasági helyzete, infrastruktúrája, természetföldrajzi adottságai természetesen eltérőek, tehát a probléma súlya, kezelési módja is különböző. Nem egységes a fogalomhasználat a gazdaságok körének megjelölésére sem. Az agrárközgazdasági irodalomban találkozunk a „depressziós területek” elnevezéssel, „szubmarginális farmok” körének meghatározásával, „hátrányos adottságú vagy mostoha viszonyok között működő gazdaságok” kifejezéssel stb. Nálunk a kedvezőtlen adottságú megjelölése terjedt el leginkább, bár ez sem pontos, hiszen bizonyos, hogy egy-egy hegyvidéki (vagy homoki) gazdaság termelési feltételei is, miközben kedvezőtlenek valamely termelés folytatására, még nagyon is kedvezőek lehetnek más irányú vagy méretű mezőgazdasági termelésre.

Nem véletlen, hogy mindazokban az országokban — valamilyen elnevezéssel — előtérbe került a kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági üzemek helyzete, amelyekben a gazdasági fejlődés és a technikai haladás meggyorsult, a társadalmi munkamegosztás elmélyült, és következésképpen kibővült a mezőgazdaság árutermelése is. Ahogyan a falusi lakosság önellátása vesztett jelentőségéből, termékeiből mind több vált áruvá, s maga is termelőeszközök és fogyasztási cikkek vásárlójává vált, úgy növekedett a többi mezőgazdasági üzemnél hátrányosabb helyzetben lévők elmaradottságának jelentősége.

Természetes, hogy a közvetlen gazdasági okok mellett társadalmi, politikai körülmények is előtérbe kerültek. E körzetek mezőgazdasági lakosságának jövedelmi színvonala elmaradt más agrárkeresők jövedelméhez képest is. Következésképpen gyorsabban csökkent a mezőgazdasági lakosság száma és aránya az alacsony termelési színvonalú gazdaságok körzetében, mint ahogyan a társadalmi munkamegosztás adott fejlettségi fokán az indokolt lett volna.

Mindennek hatása kimutatható a demográfiai viszonyok alakulásában is. E vidékek népessége csökken, sőt néhány országban — szélsőséges viszonyok közepette — a hegyvidékek elnéptelenedéséről beszélnek.

Hazai agrárökonómiai irányzatok

A gazdaságfejlesztés követelményei hozzávetőleg egy évtizede szerepeltetik ezt a témát Magyarországon, a termelőszövetkezetek általánossá válását követően pedig előtérbe került. A viszonylag rövid időszak ellenére megkülönböztethetők a jellemző irányzatok, amelyek nálunk a termelés és a jövedelmezőség javításának útjáról kialakultak.

A termelés mennyiségi növelésének szükségessége annak a szemléletnek a megfogalmazásához vezetett, miszerint viszonylag kisebb ráfordítások árán növelhetők a hozamok a kedvezőtlen adottságú, általában alacsony termelési színvonalú gazdaságokban. Ebből következett az a tétel, hogy az elmaradás könnyűszerrel, rövid idő alatt megszüntethető, hiszen alapvetően termelésteknikai feladatról és az ehhez szükséges szubjektív feltételek biztosításáról van szó.

Kétségtelen, hogy bizonyos körülmények fennállása esetén helyesnek bizonyult a fenti elvek alapján folytatott gyakorlat, de általános megoldást nem nyújthatott azokban a gazdaságokban, ahol az elmaradást a kedvezőtlen feltételek okozták.

Más álláspont szerint a megfelelő termelési szerkezet kialakításában található a megoldás kulcsa. A termelési szerkezetet egyszerűbbé, a gazdálkodást extenzívvé kell tenni (vagy éppen intenzívvé, például ültetvények telepítésével), és a kedvezőtlen gazdálkodási eredmények kedvezőbbre fordíthatók. Fontos feladatnak minősült ezzel kapcsolatban a gazdálkodási múlt, a hagyományos kultúrák, a termelési szokások tanulmányozása, általában a hagyományok folytatásának hangsúlyozása. Sok gazdaság esetében nyilvánvalóvá vált azonban, hogy meghatározott termelési kultúra adott környezeti feltételek mellett alakult ki a múltban is — vagy éppen hanyatlott le — következtésképpen kész megoldást a jelen számára nem nyújthat, bár tanulmányozása kétségtelenül fontos.

A gyenge termőképességű, kedvezőtlen talajokon gazdálkodó üzemek problémáinak megoldására a termelésfejlesztés módszereit illetően nincs általános recept. A korábbi időszakhoz képest minden esetre már az is eredmény, hogy ma már nem minősül álobjektív okokra való hivatkozásnak, ha a termőhelyi feltételek differenciáló hatását a termelésirányítás számításba veszi. A nagy számban elvégzett vizsgálatok nem bizonyították azt sem, hogy az üzemek széles körében megállapítható termelési és jövedelmi elmaradás alapvető okát a kisebb élőmunka felhasználásban kellene keresni. Nem a befektetett élőmunka különbsége magyarázza, hogy az 1961—65. évek átlagában Észak-Magyarország¹ 16 járásának termelőszövetkezetei 8,7 mázsa búzatermést takarítottak be kataszteri holdanként, az Észak-Dunántúl² 10 járásában viszont 12,1 mázsa volt az átlagtermés.

¹ Nógrád, Heves és Borsod megye a déli (alföldi jellegű) járások nélkül, de a váci és a szobi járással együtt.

² Győr, Komárom és Fejér megye a bicskei és a móri járás nélkül.

A különbség tehát — nem 1, hanem 5 év átlagában — csaknem 40% a kisalföldi—mezőföldi termelőszövetkezetek javára a búza esetében. Hasonló a helyzet sok más termelési ágazat összehasonlításánál is. Anélkül, hogy következtetést vonnánk most le belőle, hadd jegyezzem meg: az említett dunántúli termelőszövetkezetek közös területének átlagos aranykorona értéke 13,00, míg az észak-magyarországiaké 8,9 kat. holdanként. A különbség ebben is mintegy 40% a dunántúli körzet javára. A két területi egységben csaknem azonos a termelőszövetkezetek összeterülete (87, illetve 82 ezer kh), és a termelőszövetkezeti tagok száma egyaránt 100 ezer körüli. Az említett termelési különbség tehát minden más mutatószámnál jobban rávilágít a jövedelmi különbségek jellegére is. Azonos közgazdasági és üzemi feltételek esetén — márpedig azok hasonlóknak, sőt az elmaradott területek gazdaságaira hátrányosnak tekinthetők — szükségképpen bekövetkezik az a helyzet, hogy a mezőgazdasági termelésből származó 1 főre jutó jövedelem jelentősen elmarad a kedvezőbb adottságú gazdaságokban dolgozókéétól. Ez a fő kérdés, amivel szembe kell nézni, amelyre visszavezethető és helyes oksági sorrendbe állítható sok más társadalmi-gazdasági és politikai körülmény is.

A feladatok megoldásának útján

A kedvezőtlen, alacsony színvonalú gazdasági eredmények kialakulásában termelési, ökonómiai és más tényezők egyaránt közrejátszanak, tehát a helyzet megváltoztatása olyan komplex feladatot jelent, amely a vállalati gazdálkodás széles körét érinti. A kérdésnek nem az a helyes felvetése, hogy termelési feladatot vagy közgazdasági feladatot képez-e az elmaradás felszámolása, hanem az, hogy a gazdaságfejlesztés egészét milyen úton, milyen feladatok megoldásával lehet meggyorsítani. Legalább 3 típusba sorolható a tennivalók köre:

1. A termelési feltételeket (termőhelyi körülmények, talajvédelem, termelési eszközök stb.) kedvezőbbé alakító feladatok, amelyek megoldása révén a termelés növelhető.

2. A közgazdasági körülményeket (értékesítési, beszerzési, szállítási) alakító teendők, melyek által a bevételek és a kiadások aránya kedvezőbbé tehető,

3. és a társadalmi-politikai környezet feltételeit javító feladatok, s ezen belül a nem mezőgazdasági nagyüzemekben végezhető munkaalkalmak biztosítása, illetve az anyagi, kulturális felemelkedés egyéb forrásainak bővítése.

A gazdasági eredmények javításának előfeltételeként kell tekinteni, hogy a földművelés kulturáltsága mindenütt fokozódjék, hogy az alapvető fontosságú munkáknál tapasztalható mulasztások ne fékezzék a gazdálkodás hatékonyságának javulását. Valamilyen sajátos igény kielégítésétől — pl. az al-talajműveléstől vagy az üzemi vízrendezéstől — csak akkor lehet várni kedvező

zőbb eredményeket, ha az üzem nem marad adós az egyszerű, mindennapos munka jó elvégzésével sem.

A termelés természeti feltételeinek javítása összehangolt intézkedéseket kíván, amely gyakran meghaladja egy gazdaság kereteit. A talajvédelem és talajjavítás, valamint más hasonló feladatok elvégzése, majd eredményeinek hasznosítása — amelyről e tanácskozáson sok jó javaslat hangzott el — a tudomány által feltárt módszerek alkalmazását, a legjobb gyakorlati eredmények általánosítását is megköveteli. Mindezek azonban elsősorban a gazdaságok vezetésének irányító munkáján múlnak. Ezekkel a gazdaságvezetésnek kell számolnia éppúgy, mint azzal, hogy a kedvezőtlen adottságok a gazdasági manőverezés számára viszonylag szűk határokat szabnak, a termelési profilt, a koncentráció mértékét, a máshol alkalmasnak ítélt termelési módszerek és eszközök felhasználását jobban korlátozzák, mint a jó feltételekkel rendelkező üzemek gazdasági viszonyai.

Az elmondottakból következik, hogy a gazdaságpolitikai eszközök differenciált alkalmazása nélkülözhetetlen ezeknek az üzemeknek a megsegítése érdekében. Ennek szükségessége nálunk régen eldöntött — többek között — azt az úgynevezett 3004-es kormányhatározatok évről évre realizálni kívánták.

A gazdálkodási feltételek különbözőségének helyes elismerési rendszere azonban, sőt az elfogadható mérőszám alkalmazása sincs évek óta megoldva. A beruházási hiteleknel, a különböző címeken nyújtott támogatásoknál eltérők és évenként változóak a kedvezményezetttség feltételei. Az egy termelőszövetkezeti tagra vagy az egységnyi területre jutó jövedelem esetenként éppen úgy nem biztos mérce, mint az ugyancsak alkalmazott kataszteri tisztajövedelem. Tény, hogy külön-külön használva kétségtelenül gyenge támpontot nyújtanak. A tudomány, ezen belül a talajtan művelőitől is várja a gyakorlati gazdaságpolitika a célszerű javaslatok kidolgozását. Legalább hasonló súlyú kérdés: hogyan ismerje el a társadalom a kedvezőtlen adottságokat, milyen módon alakítsa a jövedelmi feltételeket.

A mezőgazdasági termelési árak nálunk egységesek, az ipari anyagok és eszközök árai hasonlóan. Vannak országok, ahol úgynevezett zónaárak érvényesülnek, nálunk ennek bevezetése nem indokolt, feltételei nincsenek meg. Kísérletek folynak az árkiegészítéssel rendszerrel, amelynek eredményességét még nem lehet egyértelműen megítélni. Fő negatívumának tekinthető, hogy az árkiegészítésben részesülő termék központi meghatározásával az ágazatok közötti jövedelmezőségi viszonyok úgy eltolódhatnak, hogy az sem üzemi, sem népgazdasági szempontból nem előnyös következményeket vonhat maga után. Szó lehetne a teljes árutermelés értéke utáni állami visszatérítésről is, de ismeretes, hogy ezekben a gazdaságokban az árutermelés általában alacsony színvonalú. Mindezeket túl a termelői árváltozásoknak ismert összefüggései vannak a fogyasztói árakkal, az életszínvonalpolitika egészével, tehát ezen a téren meghatározott gazdaságpolitikai korlátokkal találkozunk. Jelenleg a

közvetlen jövedelem kiegészítés a fő forma e gazdaságokkal kapcsolatos politikánkban, amelyről viszont tudjuk, hogy ösztönzési ereje igen mérsékelt. További — minden bizonnyal kombinált — megoldásokat kell keresnünk az eddigi tapasztalatok felhasználása alapján.

Az adórendszer — megfelelő mértékű adó esetén — fontos eszköze lehetne a jövedelemkülönbségek mérséklésének. Mezőgazdasági üzemek adószíntje alacsony, következésképpen a gazdaságok különböző mértékű adóztatása viszonylag csekély jövedelem átcsoportosítást eredményez. A szükséges feltételek (bevételi többletek) kialakulását követően az adónak a jelenleginél nagyobb szerepet kell kapnia, és ezáltal az alacsony jövedelmezőségű, kedvezőtlen adottságú gazdaságok viszonylag jobb helyzetbe kerülhetnek.

A szóban forgó mezőgazdasági üzemek sok olyan feltétellel rendelkeznek, amelyek kihasználása még akkor is indokolt lenne, ha a mezőgazdasági termelés és az abból elérhető jövedelem nem volna az ismert alacsony szinten. A gazdaságfejlesztés talán legfontosabb kérdése tehát: közgazdaságilag lehetőséget adni, az üzemek részéről pedig e lehetőségekkel élni, hogy a jövedelmek növelhetők legyenek. A közelmúltban már számos, ebbe az irányba ható változás történt, több jogszabály pedig előkészületben van ennek érdekében.

Egyetemes társadalmi érdek, hogy a nemzeti jövedelem gyorsabban növekedjék, ennek pedig feltétele: minden termelő kapacitást a lehető legjobban kihasználni. Ez vonatkozik a termőföldre és minden más termelőeszközre a mezőgazdaságban is. A kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági üzemekben különösen indokolt, hogy a gazdasági tevékenységet a jelenlegi gyakorlatnál szélesebben értelmezzük. Ezenkívül az üzemi szervezet a munkadíjazás és a munkaszervezet rendszerének kialakításánál is a megszokott vagy korábban előírt eljárásoktól eltérő módszerek alkalmazásának is helye lehet, ha a gazdasági hatékonyságot üzemi és népgazdasági értelemben szolgálja. Ennek megfelelően szükséges számolni a jelenlegi üzemi formákkal — nagyüzemi és nem nagyüzemi termeléssel — mint gazdaságpolitikai adottságokkal, közép- és hosszútávú terveinkben egyaránt. Az adottságoknak megfelelő munkamegosztás mindenütt kialakítható a különböző típusú üzemek között, ha valóban a realitásokat vesszük figyelembe. Nem szorul bizonyításra, hogy a lekopott termőföldű hegyvidéki területek nagyüzemeinek nem a sertés, kisüzemeinek, kettős foglalkozású lakosságának nem a lúdtenyésztés a főként fejlesztendő termelési ágazata.

A kedvezőtlen adottságú területek gazdaságai jogos igényeket támaszthatnak a tudomány, valamint a mezőgazdasági irányító szervek iránt, hogy gazdálkodási feltételeik minősítésének rendszerét mielőbb oldja meg, és a termelésben máris használható legjobb eredmények elterjesztését jobban segítsé elő.

Szükséges állami kedvezmények nyújtása továbbra is. Nem kevésbé fontos azonban az sem, hogy valamennyi alkalmazási területet tekintve

javuljon a kedvezmények határfoka, hogy a Zselicsségben éppúgy, mint Zemplénben vagy az ország más tájain jól használják mezőgazdasági üzemeink a ma már feltárult lehetőségeket termelésük és jövedelmük növelésére. Mind-ezen túl a területi gazdaságfejlesztésnek a mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatás biztosításával is elő kell segítenie az említett körzetek jelenlegi gondjainak felszámolását. Ez azonban már egy külön tanácskozás témája lehetne.